

Ljubodrag Simonović
E-mail:comrade@orion.rs

DIJALEKTIKA I ISTORIJA

Dijalektika je stvarna i istinska snaga društvenog razvoja koja je uobličena u dijalektičkim zakonima koji su logika istorije i kao takvi samosvest istorijskog razvoja društva. Kao metod, dijalektika je sredstvo za utvrđivanje prirode društvenih pojava putem dijalektičkih zakona, tačnije, sredstvo za njihovo „pretvaranje“ od apstraktnih u konkretne istorijske pojave. Putem dijalektičkih zakona puki fakticitet prošlosti postaje istorijski razvoj društva. U tom kontekstu, dijalektika može biti shvaćena kao vrhovni uređivački princip istorije koji otvara horizonte budućnosti: ona je osnov istoričnosti društva. Putem dijalektike čovek izlazi iz mraka prošlosti na svetlost istorije i postaje samosvesno istorijsko biće. Samo putem dijalektičke samosvesti čovek može da se odnosi prema svetu tako da stvara budućnost.

Po Marks, „dijalektika u pozitivno razumijevanje postojećeg stanja unosi ujedno i razumijevanje njegove negacije, njegove nužne propasti; jer svaki postali oblik shvaća u toku kretanja, dakle i po njegovoj prolaznoj strani; jer se ničim ne da tutorisati i jer je u svojoj suštini kritička i revolucionarna“. Ovaj citat ukazuje na to, da dijalektika podrazumeva kretanje unapred, što znači da kapitalizam kao istorijski poredak ne zatvara, već otvara prostore budućnosti. Uistinu, nije svaka propast istovremeno negacija. Tačnije, propast podrazumeva ne samo mogućnost stvaranja novog, već i mogućnost uništenja svega postojećeg. Priroda negiranog uslovljava prirodu negacije i time konkretnu mogućnost i prirodu *novuma*. Da bi princip totaliteta bio konkretni istorijski princip, on mora da ima u vidu specifičnost kapitalističkog totaliteta, a to znači ne samo emancipatorske, već i destruktivne potencijale kapitalizma. „Dijalektika negativnog“ (Adorno), što znači dijalektika kao kritičko-menjalački metod i slobodarska praksa, ima smisla samo ukoliko se razvija u odnosu prema procesu postajanja kapitalizma kapitalizmom, što znači postajanja kapitalizma totalitarnim destruktivnim pretkom. Bloh s pravom ukazuje, kritikujući Hegela i imajući u vidu fašizam, da nije svaka negacija u istoriji istovremeno pomak unapred. Međutim, on ne uviđa da kapitalistička negacija vodi uništenju sveta. Nema reči o kapitalizmu kao destruktivnom poretku i u tom kontekstu o svesti o mogućnosti uništenja života kao bitnom sadržaju revolucionarne svesti. Marks previđa da kapitalizam dejstvuje unapred time što uništava život, a to znači tako što stvara posledice koje dovode u pitanje mogućnost budućnosti i to ne samo u esencijalnom, već i u egzistencijalnom smislu. „Prolaznost“ ne podrazumeva samo kretanje

unapred, već i razvoj procesa destrukcije koji dovode u pitanje sam opstanak čovečanstva. Na to je ukazao Furiije sa svojom tvrdnjom da se čovečanstvo nalazi u stanju „materijalnog nazadovanja“ jer (kapitalistički) „progres“ uništava šume, padine, izvore vode... Marks previđa da kapitalizam ima destruktivne potencijale i da negacija podrazumeva i mogućnost njihovog realizovanja, što znači da propast kapitalizma podrazumeva i mogućnost propasti života na planeti. U odnosu prema toj mogućnosti pojavljuje se konkretna mogućnost realizovanja stvaralačkih, slobodarskih i životvornih sposobnosti čoveka. *Pretvaranje objektivnih mogućnosti slobode u realne mogućnosti oslobađanja čoveka pojavljuje se u odnosu prema sve realnijoj mogućnosti uništenja sveta.*

Hegelova dijalektika podrazumeva mogućnost budućnosti na temelju egzistencijalne izvesnosti. Život je apriorni kvalitet koji se ne dovodi u pitanje i na njemu je zasnovana njegova dijalektička piramida slobode. Kod Hegela egzistencijalna izvesnost osnov je slobodarskog optimizma (razumna sloboda) na čemu se zasniva vera u budućnost. U njegovoj misli postoji suprotnost između uma i čula, inteligencije i prirode, subjektivnog i objektivnog... ali ne između života i ne-života (uništenja). Hegelovo "ukidanje" (*Auflösung*) i "prevazilaženje" (*Aufhebung*) podrazumevaju egzistencijalnu izvesnost i na njoj zasnovano usavršavanje života. Dijalektičko kretanje, kao proces postajanja života životom njegovim poumljenjem, odvija se u neprikosnovenoj egzistencijalnoj ravni. Uspostavljen je identitet esencije (ideje) i egzistencije (stvarnosti): „Sve što je stvarno je umno, i sve što je umno je stvarno“ (Hegel). Umni život pretpostavlja egzistencijalnu izvesnost, a prava stvarnost predstavlja potpuno realizovanje njenih razvojnih potencijala. Sve dok ne realizuje svoje razvojne potencijale stvarnost ne postoji u konkretnom smislu – ona je apstrakcija. Kada stvarnost postane ono što može da bude ona tek onda jeste - postaje stvarna u istinskom smislu. Dogmatika Hegelove dijalektike zasniva se na tome, da apstraktna (neistorična) ideja pojave predstavlja osnov za određivanje njene konkretnosti (istoričnosti). Drugim rečima, suština pojave određena je pre nego što je ona postala konkretna istorijska pojava, a to znači pre nego što su realizovani njeni razvojni potencijali, sa čime se stvara nova stvarnost sa novim razvojnim potencijalima koji prevazilaze samu ideju koja je kriterijum za određivanje istinitosti (istoričnosti) pojave. Kada se stvari sagledaju u odnosu prema kapitalizmu kao totalitarnom destruktivnom poretku, kod Hegela stvarno ne sadrži destruktivnu potenciju, a umno ne ukazuje na njegovu destruktivnu intenciju.

Kod Marksa, kao i kod Hegela, dominira otvorenost budućnosti koja podrazumeva egzistencijalnu izvesnost. To je osnov njegove ideje progresa: „u krilu“ kapitalizma stvaraju se mogućnosti za „skok iz carstva nužnosti u carstvo slobode“ (Engels). U tom smislu, sa kapitalizmom završava se „praistorija ljudskog društva“ (Marks). Marks ne postavlja pitanje o egzistenciji, već o istinskoj istoriji, što znači o društvu u kome je čovek ostvario slobodu. U

Marksovom shvatanju istorijskog razvoja društva dominira slobodarski i na njemu zasnovani egzistencijalni optimizam. On se temelji na veri u čoveka kao univerzalnog stvaralačkog bića slobode i na emancipatorskim potencijalima proizvodnih snaga. Istovremeno, u kapitalizmu stvara se klica novog sveta, što znači da on ima istorijsku rodnost. Specifičnost kapitalizma kao istorijski rodonosnog poretka u odnosu prema prethodnim istorijskim epohama je u tome, da se sa njim završava praistorija i počinje prava istorija čovečanstva. Za razliku od građanskih teoretičara, za koje kapitalizam pretstavlja kraj istorije, čime su sterilisani njegovi menjalački potencijali, za Marksa prava vrednost kapitalizma ogleda se u tome, što se u njemu stvaraju mogućnosti za iskorak u novo društvo koje će biti ostvarenje najviših humanističkih stremljenja čovečanstva. Uprkos zastojsima i stranputicama, kapitalizam stvara istorijsko vreme koje teče unapred.

Marks je zatočenik Hegelove dijalektike istorije. On je prevideo specifičnu dijalektiku razvoja kapitalizma, tačnije, on je žrtvovao dijalektiku kapitalizma dijalektici prekapitalističke istorije. Razvoj kapitalizma sagledava se kroz dijalektičku prizmu prethodnih istorijskih epoha i na osnovu toga se postavlja pitanje njegovog razvoja i prolaznosti. Specifičnost kapitalizma kao konkretne društveno-ekonomske formacije ne čini sastavni deo istorije na osnovu koje se dolazi do dijalektike istorije. Polazeći od Marksovog najvažnijeg metodoloških postulata, da je najviši oblik u razvoju društva ključ za odgonetanje suštine prethodnih oblika, nameće se zaključak da se priroda dijalektičkih zakona ne može odrediti na osnovu analize prekapitalističke istorije, već da je kapitalizam kao najrazvijeniji istorijski poredak ogledalo u kome može da se sagleda dijalektika istorije. Drugim rečima, ako je istorija izvorište i potvrda istinitosti dijalektike, onda je kapitalizam kao najviši oblik u razvoju istorije polazište za određivanje istinitosti dijalektike, a to znači prirode istoričnosti društvenog razvoja.

Ne postoji linearni kontinuitet u razvoju istorijskih procesa, što znači toka istorijskog vremena. Svaka istorijska epoha ima svoj zamajac kretanja čija priroda uslovljava prirodu istorijskog kretanja i samim tim njegov pravac. Glavni zamajac kapitalističkog vremenovanja je brzina obrta kapitala. To je ono što uslovljava tok, dinamiku i kvalitet odvijanja vremena u kapitalizmu. Specifičnost kapitalističkog vremenovanja je u tome, da ono uništava evoluciju živog sveta i istorijsko vremenovanje tako što pretvara evoluciju i istoriju u mehaničko događanje, što znači u pozitivno ništa. Kapitalističko vremenovanje ima mehanički oblik i destruktivni karakter. Ono nije životvorno, već ništeće vremenovanje. Sve brže odvijanje kapitalističkog vremena dovodi do toga da sve brže ističe istorijsko i životno vreme čovečanstva. *Ono bitno što se događa u kapitalizmu nije stvaranje humanog sveta i povećavanje izvesnosti ljudskog opstanka, već uništavanje prirode i čoveka kao biološkog i humanog bića i stvaranje tehničkog sveta.* U prethodnim istorijskim periodima vreme je teklo unapred. Sve dramatičnije klimatske promene i uništenje života na planeti dovode do toga da realno vreme,

a to znači vreme života čovečanstva, ne teče više unapred, već je počelo da teče unazad od nultog ekološkog graničnika čijim je prekoračenjem sudbina čovečanstva zapečaćena. Istovremeno, ekološki graničnik postao je granica humanističkoj vizionarskoj svesti. Njegovim prekoračenjem nastaje egzistencijalna panika koja će dovesti do takve borbe za opstanak, u kojoj će biti uništeno sve ono što ljude čini ljudima, a prirodu životvornom celinom.

Kapitalizam nije konzervativan ni regresivan poredak. On ne nastoji da očuva postojeći svet niti vraća čovečanstvo na prethodne oblike društvenog života, već je destruktivni poredak, što znači da uništava ne samo humanističko nasleđe čovečanstva, već i sam život. Kapitalizam je specifični istorijski poredak po tome što je anti-istorijski kao anti-egzistencijalni poredak. Specifična priroda kapitalizma uslovljava specifičnost kapitalističkog razvoja i samim tim specifičnost njegove prolaznosti koja ima ništeći i totalitarni karakter. *Kapitalizam „prevazilazi“ svoju istorijsku prolaznost tako što ukida istoriju pretvarajući istorijsko vreme u mehanički proces i uništavajući čoveka kao prirodno i istorijsko biće.* Kapitalizam ukida vremenovanje kao slobodarsku praksu čoveka sa kojom se stvara budućnost. On je postao svojevrsna „crna rupa“ koja usisava prošlost i budućnost pretvarajući ih u pozitivno ništa. Nije slučajno što ideolozi kapitalizma govore o „kraju istorije“. Kapitalističko vremenovanje nema samo anti-istorijski, već i anti-egzistencijalni (mehaničko-destruktivni) karakter. Kapitalizam se ne nalazi samo ispod nivoa najnižih istorijskih, već i ispod nivoa najnižih prirodnih oblika života.

Istoričnost ima dijalektičku prirodu. Ona podrazumeva postajanje istorije istorijom, što znači postajanje čoveka čovekom i time postajanje sveta ljudskim svetom. Istovremeno, postajanje istorije istorijom podrazumeva postajanje dijalektike dijalektikom. Radi se o konkretnoj istorijskoj dijalektici koja se pojavljuje u odnosu prema apstraktnoj dijalektici putem koje se suština istorijskih procesa otuđuje od konkretnih istorijskih suprotnosti i konkretnih istorijskih procesa, što u konačnom znači od čoveka kao stvaralačkog i slobodarskog bića. Putem apstraktne dijalektike istorija biva lišena istoričnosti. Otuda sloboda podrazumeva i oslobađanje čoveka od „dijalektičkih zakona“ putem kojih je čovek lišen svojih istinskih (menjalačkih) snaga. *Konkretna dijalektika istorije podrazumeva kvalitativnu promenu samog istorijskog procesa promene koja je uslovljena prirodom konkretnih istorijskih suprotnosti.* To shvatanje prisutno je i kod Marksa. Dijalektika istorije koja se zasniva na klasnoj borbi važi, po Marks, za „praistoriju“ čovečanstva koja se završava sa kapitalizmom. Dijalektika komunizma bitno se razlikuje od dijalektike kapitalizma. Sa nastankom komunizma, u kome nema klasa i klasnog sukoba, počinje istinski razvoj društva i time prava istorija čovečanstva.

Prirodni zakoni imaju deterministički karakter i nezavisni su od čoveka. On može da ih sazna i primenjuje, ali ne i da utiče na njih, pogotovu ne da stvara nove zakone. Dijalektički

zakoni nemaju snagu prirodnih zakona i ne deluju po sebi, već imaju istorijski karakter i njihova priroda je uslovljena slobodarskom borbom i stvaralačkom praksom čoveka. Bez njih nema istorije, a samim tim ni dijalektike istorije. Čovek nije puki objekat istorijskih zakona, već je stvaralac istorije i samim tim stvaralac dijalektičkih procesa. Istovremeno, konkretna istorijska priroda dijalektičkih zakona uslovljena je i destruktivnom praksom. Čovek ne može da ukine prirodne zakone, ali može, u vidu kapitalističkog poretka, da ukine dijalektiku istorije pre svega na taj način što će da uništi emancipatorsko nasleđe čovečanstva i vizionarsku svest. Na taj način bivaju ukinute alternative vladajućem poretku i time kategorija mogućnosti, što znači slobodarska praksa koja može da stvori humani svet. Najradikalniji način ukidanja dijalektike istorije je ukidanje same istorije, a najradikalniji način ukidanja istorije je uništenje čoveka kao slobodarskog i stvaralačkog bića. Zapravo, postajanje kapitalizma kapitalizmom uslovljava prirodu subjektivne prakse čoveka i time postajanja čoveka čovekom. *Kod Marksa subjektivna praksa, kao osnovni uslov slobode čoveka, dobija svoje konkretno određenje u odnosu prema determinizmu koji deluje kao prirodni zakon, a ne u odnosu prema kapitalističkom determinizmu koji ima ništeći karakter.* Subjektivna praksa danas pojavljuje se u odnosu prema destruktivnoj kapitalističkoj praksi koja ima totalitarni karakter i koja ne dovodi u pitanje samo slobodu čoveka, već i opstanak čovečanstva. Ona nema samo slobodarsku, već pre svega egzistencijalnu prirodu. Tek u odnosu prema sve realnijoj mogućnosti uništenja sveta subjektivna praksa dobija konkretni istorijski smisao.

Dijalektika, kao osnovni princip istorije, zasniva se na tome, da se razvoj društva zasniva na borbi suprotnosti. Konkretna priroda suprotnosti koje dominiraju u određenoj istorijskoj epohi uslovljava i konkretnu prirodu njihovog sukoba, kao i prostore budućnosti koje on otvara. Kapitalizam se zasniva na specifičnim suprotnostima, što znači da ima specifičnu dijalektiku razvoja i shodno tome stvara specifičnu budućnost. Priroda konkretne dijalektike kapitalizma uslovljena je destruktivnom prirodom kapitalističkog načina razvoja proizvodnih snaga. Destruktivnost je onaj "kvalitet" kapitalizma koji ga čini specifičnim istorijskim poretkom i koji ruši Hegelovu dijalektičku piramidu slobode i dovodi u pitanje progresivni karakter dijalektičkih zakona. I kod Marksa nema sukoba između života i destrukcije, odnosno, nema sukoba između mogućnosti slobode i mogućnosti uništenja čovečanstva. Po Marksu, u krilu kapitalizma stvara se mogućnost za oslobađanje čoveka od nužnosti, ali ne u odnosu prema mogućnosti uništenja sveta. Ukinuta je glavna suprotnost u kapitalizmu: između destruktivnih i životvornih procesa. Osnovna i nepomirljiva egzistencijalna suprotnost, koja neposredno uslovljava budućnost čovečanstva, je da je čovek životvorno biće koje može da opstane samo kao deo prirode kao životvorne celine, dok je kapitalizam totalitarni destruktivni poredak čiji opstanak se zasniva na uništavanju prirode kao životvorne celine i čoveka kao životvornog bića. *Postajanjem kapitalizma totalitarnim*

destruktivnim poretom borba suprotnosti svedena je na borbu na život i smrt između kapitalizma i čovečanstva. Teza da kapitalizam „istovremeno“ uništava osnove ljudske egzistencije i otvara prostore budućnosti, i da se kapitalizam razvija na temelju sučeljavanja te dve suprotnosti, pretstavlja pretvaranje konkretnog dijalektičkog u apstraktni formalno-logički princip koji ima anti-egzistencijalni karakter. Ako kapitalizam uništava osnove ljudske egzistencije, on ne može istovremeno da otvara prostore budućnosti. Tačnije, on to može da čini u tehničkom, a to znači u apstraktnom smislu. Isto tako, ne radi se o sučeljavanju onoga što je „dobro“ i „loše“, već o sagledavanju prirode pojedinih pojava u kontekstu konkretnog istorijskog totaliteta. I fašizam ima „dobre strane“, ali njegova konkretna priroda može da bude sagledana samo u kontekstu fašističkog (kapitalističkog) totaliteta. Ukoliko se ne sagleda u kontekstu stravičnog dejstva eksplozije atomske bombe, i atomska pećurka je „lepa“.

Svaka pojava nosi u sebi svoju suprotnost - ono što je „negira“. Radi se, zapravo, o tome da jedna pojava postaje istorijska pojava po tome, što stiče istorijsku rodnost koja podrazumeva da nosi u sebi klicu *novuma*. Specifičnost kapitalizma kao totalitarnog poretka destrukcije je i u tome, što on usisava u svoju egzistencijalnu orbitu suprotnosti koje stvara. „Negativno“ postaje pojavni oblik pozitivnog, poput vladajućeg „razuma“ koji je samo oblik u kome se pojavljuje destruktivno kapitalističko bezumlje. U konkretnom društvenom kontekstu „negativno“ postaje pojavni oblik kapitalističke totalizacije sveta: kapitalizam pretvara negaciju u svoju afirmaciju. Egzistencijalna logika kapitalizma, koja uslovljava da kapitalizam od posledica uništavanja života stvara izvore profita i na taj način sredstvo za svoj razvoj, uvlači u kapitalističku egzistencijalnu i ideološku orbitu sve ono što pruža mogućnost za njegovo prevazilaženje. Kapitalizam uvlači u svoju životnu sferu i društvene snage koje, po Marks, proizvodi kapitalizam kao svoju (potencijalnu) negaciju (radničku klasu) i to ne samo putem ideološke i ekonomske sfere, već samim načinom života koji ima totalitarni karakter. „Sinteza“ se svodi na usisavanje suprotnosti u vladajući poredak i u njihovo pretvaranje u sredstvo za razvoj kapitalizma. U tom smislu, kapitalizam ukida dijalektiku istorije koja se zasniva na borbi suprotnosti i pretvara istoriju u mehanički proces. Stvara se prostor za drugost, ali ne i za novo.

Prelazak kvantiteta u kvalitet je apstraktni princip. On sam po sebi ne znači otvaranje prostora budućnosti. Kvantitet može da omogući kvalitativne promene samo ukoliko u njemu postoji potencijal *novuma*. U kapitalizmu kvantitet ne podrazumeva samo one pojave koje pružaju mogućnost za kvalitativne skokove, već i one koje uništavaju emancipatorsko nasleđe čovečanstva, kao i sam život. Marksova analiza istorije upućuje na neminovnu propast kapitalizma. Kapitalizam propada tako što se u njegovom krilu stvara embrion novog društva, u vidu radničke klase, koji je njegova negacija i koji se hrani životvornom snagom kapitalizma koja se zasniva na razvoju proizvodnih snaga i emancipatorskim potencijalima građanskog

društva. Po Marks, budući (komunistički) svet je negacija kapitalizma, što znači da on prevazilazi kapitalizam tako što omogućava da se razvije seme budućnosti koje je stvoreno u kapitalizmu. Pokazalo se da se kapitalizam razvija tako, što uništava klicu *novuma* koja je stvorena u građanskom društvu, što znači njegovu specifičnu istoričnost, i na taj način se obračunava s dijalektikom istorije. Uništavajući emancipatorsko nasleđe građanskog društva, ideju *novuma* i vizionarsku svest kapitalizam sterilizuje društvo tako što ga lišava istorijske rodosti. *Štaviše, destruktiva kapitalistička totalizacija sveta podrazumeva pretvaranje svega onoga što pruža mogućnost za kvalitetni skok u sredstvo za uništavanje sveta.* To je ono što određuje konkretnu istorijsku prirodu kategorije mogućnosti u savremenom kapitalizmu.

Kritika kapitalizma s aspekta ideje budućnosti, što znači polazeći od čoveka kao (realizovanog) univerzalnog stvaralačkog bića slobode, moguća je kao konkretna kritika samo u odnosu prema kapitalizmu kao totalitarnom destruktivnom poretku koji uništavanjem prirode i čoveka neposredno uslovljava karakter post-kapitalističkog sveta. Kapitalizam je od svog nastanka posejao seme destrukcije koje je proklijalo i koje pretilo da uništi živi svet. *Svaki dan života kapitalizma predstavlja novu ranu na telu živog sveta, što uslovljava sve dramatičnije sučeljavanje čoveka sa imperativom borbe za opstanak.* Uništavajući sve intenzivnije život, kapitalizam na najneposredniji način predodređuje budućnost čovečanstva. Istorija čovečanstva u egzistencijalnom, i time u esencijalnom smislu, uslovljena je posledicama koje stvara kapitalizam - koje su kapitalistička „zaostavština“ za budućnost. Kapitalizam ima specifičnu dijalektiku razvoja koja ima ne samo anti-slobodarski, već i anti-egzistencijalni karakter. On nije samo dehumanizujući, već i denaturalizujući varvarizam. Kapitalizam uništava ljudski i prirodni svet tako što stvara tehnički svet. Kao poredak koji denaturalizuje prirodu kapitalizam se ne obračunava samo s dijalektikom istorije, već i s dijalektikom prirode. Savladane sile prirode u vidu kapitalističke tehnike, koja ima destruktivni karakter, dovode u pitanje i dijalektiku prirode time što dovode u pitanje opstanak živog sveta. Kao što kapitalizam „prevazilazi“ istoričnost uništavanjem istorije, tako „prevazilazi“ prirodnost uništavanjem prirode kao životvorne celine i čoveka kao životvornog bića.

Previđajući destruktivnu prirodu kapitalizma, Marks ne postavlja pitanje o mogućim opasnostima za opstanak čovečanstva koje proističu iz kapitalističkog ovladavanja prirodnim silama putem nauke i tehnike. Dijalektika kapitalističke destrukcije zasniva se na tome, da kapitalistički razvoj proizvodnih snaga sve dramatičnije uništava osnove ljudskog opstanka i istovremeno povećava mogućnost momentalnog uništenja čovečanstva tehničkim i biološkim sredstvima. Sve brži obrt kapitala smanjuje verovatnoću ljudskog preživljavanja: kapitalistički determinizam ima fatalistički karakter. Kapitalizam ukida neizvesnost tako što uništava život i samim tim egzistencijalni osnov koji je nužan da bi čovek mogao da ima slobodu izbora. *Postojanje kapitalizma totalitarnim poretkom destrukcije ukazuje na to, da dijalektički zakoni*

nisu samo principi progresa, već i principi uništenja sveta. Ono-što-još-nije kao konkretni istorijski princip ne podrazumeva samo realizovanje emancipatorskih, već i destruktivnih potencijala kapitalizma. Kategorija mogućnosti otvara prostor ne samo za slobodu i obezbeđivanje izvesne egzistencije, već i za uništenje sveta. Sve intenzivnije uništavanje života uslovalo je da pitanje opstanka čovečanstva postane najznačanije ljudsko pitanje, a povećavanje izvesnosti ljudskog opstanka osnovni kriterijum po kome se određuje ispravnost ljudskog delanja.

Marks ne sagledava mogućnost za iskorak iz kapitalizma u civilizaciju slobode u odnosu prema razvoju kapitalizma kao destruktivnog poretka. Kod Marksa kategorija mogućnosti podrazumeva egzistencijalni apriorizam. Dijalektika je sadržana u relaciji nužnost-sloboda koja je posredovana kritičko-menjalačkim umom. Rezultat je umna sloboda koja podrazumeva egzistencijalnu izvesnost. Kategorija mogućnosti ima kako razvojni i slobodarski, tako i egzistencijalni karakter. Kod Marksa kategorija mogućnosti podrazumeva iskorak iz kapitalističkog sveta, a ne i moguće puteve razvoja kapitalizma. *Uistinu, tek u odnosu prema mogućim oblicima razvoja kapitalizma ideja novog sveta može da dobije konkretnu istorijsku dimenziju.* Ono-što-još-nije upućuje i na tendencije razvoja kapitalizma: on postaje poretkom destrukcije, što znači da se razvija tako da uništavanjem života razvija svoje destruktivne moći koje se realizuju u obliku „tehničke civilizacije“. Kategorija mogućnosti ima istorijsku prirodu. Od kategorije koja se dobija u odnosu prema ropstvu i čija je suština sloboda, došlo se do kategorije koja se dobija u odnosu prema uništenju života i čija je suština opstanak. Mogućnost stvaranja novog sveta pojavljuje se u odnosu prema sve realnijoj mogućnosti uništenja života na planeti. U toj ravni dijalektika sučeljavanja suprotnosti dobija konkretnu istorijsku dimenziju. Kapitalizam ne stvara mogućnost za „skok iz carstva nužnosti u carstvo slobode“, već za pad u ambis iz koga nema povratka.

Postajući totalitarni poredak destrukcije kapitalizam je doveo do toga da je čovek jedina potencijalna negacija kapitalizma. Sve realnija mogućnost uništenja čovečanstva pretstavlja polazište za razvoj sve radikalnije životvorne prakse koja je konkretno „negativno“ sveta koji se zasniva na totalitarnoj i destruktivnoj kapitalističkoj praksi. Ona treba da postane savremeni oblik u kome se pojavljuje revolucionarna borba. Potrebno je stvoriti novu samosvest čoveka kao revolucionarnog subjekta koji će da spreči uništenje života tako što će postati totalizujuće životvorno biće. Radi se o postajanju čoveka istinskim čovekom u odnosu prema malograđaninu koji je na kapitalistički način degenerisani čovek. Istinski „natčovek“ je, zapravo, čovek koji je u stanju da ukine kapitalizam i stvori novi svet koji će biti oživotvorenje životvornih potencijala prirode i čovečanstva.